

MASARYK AND UKRAINE

The author of the article reviews the place and the role of T. G. Masaryk in Ukrainian-Czech relations. She found out his contacts with Western Ukrainian politicians in the late 19th and early 20th centuries. Particular attention is paid to the period 1917-1920 and the interwar time, when the Czechoslovak President supported the Ukrainian state-building aspirations and provided an organizational and material support for functioning of Ukrainian emigrant higher education institutions in the Czechoslovak Republic.

Key words: T. G. Masaryk, Ukrainian-Czech relations, parliamentary activity, cultural contacts, democratic realism, emigration, higher educational institutions, Transcarpathia.

Отримано: 03.07.2020

УДК 94:327(437.3+477)«18/19»

DOI: 10.32626/2309-2262.2020-8.167-197

**Олександр Кравчук, Сергій Калитко,
Костянтин Завальнюк**
(Вінниця)

З ІСТОРІЇ ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВЗАЄМИН У XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX ст.

У статті висвітлено головні аспекти історії чесько-українських взаємин у XIX – першій половині XX ст. Зауважено, що наприкінці нового і на початку новітнього часу чесько-українські відносини відзначалися активністю у різних сферах життя. Значна увага приділена допомозі влади Чехословаччини та особисто президента Т. Г. Масарика українській еміграції у міжвоєнний період. Окреслено внесок відомих чеських українців та українських чехів у розвиток освіти, науки та культури.

Ключові слова: Україна, Чехія, політика, культура, економіка.

Витоки відносин чехів і українців сягають глибини віків. У минулому обох націй є чимало спільного, починаючи зі слов'янської спорідненості. Історичні долі чехів були пов'язані з усіма слов'янськими народами і, зокрема, з українцями. У 1900 р. в Україні проживало 54 тис. чехів і словаків, 1930-1931 рр. – 87 тис., 1959 р. – 28,5 тис., 1989 р. – 17,1 тис.¹, 2001 р. – 5, 9 тис. чехів². У чеських землях проживало 1921 р. 3,3 тис. українців – громадян ЧСР, 1930 р. – 11,1 тис.³, 1970 р. – 9,8 тис., 1980 р. – 10,4 тис., 1991 р. – 10,1 тис., 2001 р. – 5,3 тис.⁴. Крім того, у вересні 2009 р. в Чехії працювало 135 тис. зареєстрованих українських трудових мігрантів і 30 тис. нелегальних заробітчан⁵.

Мета статті – розглянути головні аспекти історії чесько-українських взаємин у XIX – першій половині XX ст.

Наприкінці XVIII ст. чехи почали виїжджати з монархії Габсбургів до Російської імперії. Зокрема, зафіксоване переселен-

ня 170 чеських сімей у Крим. Відтоді в Україні з'явилися чеські музиканти, які зі своїми капелами мандрували від міста до міста. Серед них були Я.-Б. Прач, А. Єдлічка, Я. Ландвара⁶. Прикметно, що Я.-Б. Прач на Наддніпрянщині записав мелодії українських пісень, виданих окремими збірками у Петербурзі 1790 р. і 1815 р. Це були перші музичні записи української пісні⁷.

Після інкорпорування до Габсбурзької монархії у 1772 р. «Королівства Галиції і Лодомерії», на західноукраїнських землях працювали державні службовці чеського походження. Так, князь Л. А. Лобковіч у 1832-1836 рр. був намісником Галичини⁸.

У XIX ст. діяльність чеських діячів сприяла початку українського національного відродження на Західній Україні. Й. Шафарик, Я. Коллар, К. Гавлічек-Боровський, Ф. А. Челяковський, Ф. Палацький вплинули на літературне і національне відродження українців у Галичині, особливо на літературну діяльність М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича⁹.

Самобутність українського народу обстоював Ф. Палацький¹⁰. У праці, надрукованій 1830 р. у «Часописі Чеського Музею», він відзначав: «Русинський народ мовою відрізняється і від росіян, і від поляків. ... На півдні народ русинський сягає аж до Угорщини. Ціла Східна Галичина є українською. Звідти тягнуться русини по Поділля, Волині й Україні аж за Дніпро і далі аж до Кубані»¹¹.

Минулим Чехії цікавився Т. Шевченко. Він високо оцінював Я. Гуса, Я. Жижку, П. Шафарика, В. Ганку, Я. Коллара та ін. Я. Гус у поемі «Єретик» (1845 р.) названий «славним», великим мучеником, «чехом святим». Засуджуючи спалення Гуса за виступи проти римського папи та німецької експансії, Т. Шевченко звеличував просвітницьку діяльність чеської інтелігенції, її роль у відстоюванні самобутності національної культури та взаємності слов'янських народів. В «Єретику» поет писав: «Слава тобі Шафаріку, / Вовіки і віки, / Що звів еси в одно море / Слав'янські ріки!»¹².

К. Гавлічек-Боровський у статті «Слов'янин і чех» (1846 р.) підтримував право українців на свободу: «Малоруська Україна є постійне прокляття, яке самі над собою винесли поляки і росіяни ... над Польщею і Росією мститись пригнічена свобода України»¹³.

У 1848 р. українці вперше презентували свої політичні вимоги на європейському форумі – Слов'янському з'їзді у Празі. Прикметно, що програми представників різних регіонів були однаковими – утворення єдиного автономного коронного краю з Галичини, Закарпаття, Буковини. Ці прагнення автономії у складі Габсбурзької держави були схожими з чеською програмою австрославізму.

Активними залишалися культурні зв'язки українців і чехів. Чеські вчені працювали у багатьох навчальних закладах на українських землях¹⁴. З істориком А. Угле тісно пов'язане створення у

1817 р. реального училища, на основі якого 1844 р. у Львові відкрито технічну академію¹⁵. Медик Й. Беррес (1796-1844) працював у Львівському університеті та ініціював створення у 1831 р. спеціалізованої інфекційної лікарні у Львові¹⁶. Історик В. Цих у 1836-1837 рр. обіймав посаду ректора Київського університету¹⁷. Ректорами Львівського університету обиралися вихідці з Чехії правники Ф. Туна та Е. Гербст (у 1853-1854 рр.), професор математики І. Лемех (у 1854-1855 рр.)¹⁸. Фізик А. Гандл у 1893 р. обраний ректором Чернівецького університету¹⁹.

Одним із перших чеських авторів, які ознайомили своїх співвітчизників із творчістю Т. Шевченка був В. Дундер. Він її високо оцінював, зокрема, у статті «Українська література» у газеті «Pražské noviny» 29 квітня 1860 р.²⁰. Зауважимо, що у 1876 р. у Празі надруковано 2-томне, найповніше на той час, видання «Кобзаря» Т. Шевченка. Твори Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, І. Франка, українські пісні та казки перекладали Р. Єсенська, Я. Гудец, К. Єлінек. Українську народну творчість досліджували Л. Куба, Й. Гануш і Ф. Ржегорж. Останній багато років жив у Галичині і став видатним популяризатором української культури в Чехії²¹.

Йозеф Главка (1831-1908), чеський архітектор, засновник і перший президент Чеської академії наук, літератури і мистецтв, у 1864-1873 рр. працював на Буковині, зокрема, був автором проекту комплексу будинків буковинського православного митрополита у Чернівцях, що нині є одним із корпусів національного університету імені Юрія Федьковича²².

Зближувала обидва народи і спільна діяльність західноукраїнських і чеських політиків в австрійському парламенті (1867-1918 рр.). Чехи і українці жодного разу не голосували проти взаємних інтересів²³.

Певну роль чехи відіграли у розвитку економіки Галичини, зокрема, такої галузі, як броварництво. У Львові в середині XIX ст. діяло 5 броварень, в яких працювали чеські фахівці. Львівським чехам належали броварня на Підзамчі – родині Кіселків, броварня на тодішній вул. Св. Лазаря – Прохазкам²⁴.

Між західноукраїнськими і чеськими землями активізувалися економічні зв'язки. Зокрема, зі Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття в чеські області постачалися худоба, продукти тваринництва, хліб, віск, сіль, селітра, полотно і вироби з нього, вовна, шкіра, дерев'яні вироби, поташ, галуш тощо²⁵.

У другій половині XIX ст. у Львові проживало приблизно 1 тис. чехів²⁶. Життя чеської громади відзначалося активністю, 1867 р. утворено товариство «Ческа беседа».

Діячі українського національного руху запозичували у чехів форми культурно-просвітницької діяльності²⁷. У 1868 р. створено галицьку «Просвіту» за зразком культурно-освітньої організації «Чеська матиця», у 1884 р. у Львові засновано український «Сокіл» на взірць чеського «Соколу» тощо²⁸.

Системного характеру набрала українсько-чеська наукова і літературна співпраця. Низку чеських учених обрано дійсними членами Наукового товариства імені Шевченка (Я. Бідло, Л. Нідерле, І. Полівка, З. Неєдли, К. Ходунський й ін.). 7 січня 1914 р. Чеське Королівське Товариство Наук обрало своїм закордонним членом М. Грушевського²⁹. Членами Чеського етнографічного товариства у Празі були В. Гнатюк³⁰ та І. Франко³¹. Зауважимо, що І. Франко був «центральною постаттю в чесько-словацько-українських взаєминах в останній третині XIX – на початку XX ст.»³². З його іменем «пов'язана поява в українському слов'янознавстві нового напрямку – вивчення чесько-українських культурних зв'язків»³³. І. Франку належать статті з чеської тематики у пресі, переклади з чеської літератури, статті з українознавства у чеських виданнях, зокрема, в енциклопедії «Ottův naučný slovník»³⁴. Відомі статті І. Франка «Národ sobě» і «З гостювання у Празі», присвячені відповідно відкриттю Чеського національного театру та Празькій етнографічній виставці³⁵. Важливе значення мали його праці «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар»³⁶, «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер»³⁷, «До історії чесько-руських культурних взаємин»³⁸. «Карел Гавлічек-Боровський. Життєписний нарис»³⁹, «Дещо про «Рукопись Короледворську»⁴⁰, «Виклади проф. Масарика в Чікаго»⁴¹.

У той час з'явилася низка творів І. Франка у чеських перекладах Ф. Главачека, Я. Розводи, Р. Єсенської, його драма «Украдене щастя» була поставлена у Празі як опера⁴².

З Чехією тісно пов'язана наукова та професійна діяльність українських вчених. Я. Кулик (1793-1863), математик, родом зі Львова, з 1826 р. був професором Празького університету⁴³. Професор фізики та електротехніки, родом із Тернопільщини, І. Пулюй у 1888 р. був обраний ректором Празького університету. Там також працював біохімік і епідеміолог І. Горбачевський. Він заклав в університеті основи медичної хімії, створив наукову школу біохімії. Його неодноразово обирали деканом медичного факультету, а в 1902 р. – ректором університету⁴⁴.

В Україні одним з найвідоміших археологів став чех Вікентій Хвойка (1850-1914), родом з чеського села Семин. Закінчив комерційне училище. У 1876 р. переїхав до Києва, де працював учителем та займався вирощуванням хмелю і чеського проса – росички. Видав праці з цієї галузі. У 1890-х рр. захопився археологією, досліджував Кирилівську стоянку пізнього палеоліту на Старокиївській горі у Києві. 1896 р. відкрив перші поселення трипільської культури на Київщині. Досліджував пам'ятки бронзового і ранньозалізного віків у Середньому Подніпров'ї. У 1899 р. відкрив пам'ятки зарубинецької культури, у 1900-1901 рр. – пам'ятки черняхівської культури тощо. Був одним із засновників і працівни-

ків Київського міського музею старовини і мистецтва (нині – Національний історичний музей). У працях з археології Хвойка активно доводив автохтонність східних слов'ян на території Середнього Подніпров'я, поклав початок джерельної бази археологічного дослідження Середнього Подніпров'я⁴⁵.

У другій половині XIX ст. розпочався новий етап чеської колонізації в Україні. У 1868-1874 рр. на Правобережну Україну переселилося понад 20 тис. чехів, що заснували 65 поселень⁴⁶. У 1860-1870 рр. засновано чеські колонії (переважно хліборобські), зокрема, на Волині, у Криму. У 1868-1870 рр. у Волинській губернії поселилося 946 чеських сімей, які на вигідних умовах купували поміщицьку землю⁴⁷.

Чехи принесли високу землеробську культуру, вирощували нові для деяких регіонів України технічні культури – хміль і мак, ними було виведено сорт хмелю з врахуванням клімату та ґрунтів Волині⁴⁸.

У 1897 р. на Волині мешкало 28 тис. чехів. Чехи збудували у краї 16 browарень, 113 млинів, 5 цукрових заводів. У 1871-1875 рр. в регіоні було створено три парафії чеської гуситської церкви. У 1870-1880 рр. існувало понад 20 чеських шкіл, але у 1887 р. вийшов закон про їх ліквідацію та заміну російськими впродовж трьох років. Волинським чехам вдалося зберегти театральні та співочі товариства, літературні гуртки і бібліотеки, а також трактири як місця зустрічей та проведення традиційного дозвілля. На початку XX ст. чеські школи було відновлено. Діяли добровільні пожежні дружини⁴⁹.

Також чехи придбали земельні ділянки у Херсонській та Таврійській губерніях, на Кубані. У 1870-1871 рр. вихідці з Чехії придбали у поміщиків 20 тис. десятин землі у центральній частині Криму. Почався процес заснування тут і на прилеглих землях невеликих чеських поселень. Зокрема, у Таврійській губернії засновано Новгородовку, а в Херсонській – Богемку⁵⁰.

Із 1874 р. через ускладнення процесу придбання землі та поширення на переселенців військового обов'язку їх потік в Україну зменшився. На початку XX ст. в Україні існувало приблизно 130 чеських поселень⁵¹. На Наддніпрянщині напередодні 1914 р. проживало 44 433 чехи⁵². В Одесі діяло «Чеськослов'янське товариство підтримки», засноване у 1900 р. Чеський гурток був також організований у Харкові⁵³.

На території сучасної Вінниччини перші чеські переселенці почали з'являтися після 1874 р., у зв'язку із масовим відтоком німців-менонітів через запровадження у Російській імперії загальної військової повинності. 24 жовтня 1874 р. між громадою чехів-землевласників колонії Голендри та попередніми власниками – німцями-менонітами укладено купчу на 957 десятин землі⁵⁴. Перші 204 чеських переселенців поселилися у Голендрах у 1876 р. Через рік чехи прийняли російське

підданство і Київською казенною палатою були причислені до с. Михайлин. На початку 1883 р. переселенцям дозволили створити самостійну сільську громаду. На 1890 р. у колонії налічувалося 57 домогосподарств, в яких проживало 139 чоловіків та 127 жінок. Після клопотання сільського сходу та дозволу імператора Олександра III від 27 жовтня 1891 р. населений пункт перейменували у Миколаївське, згодом у Миколаївку⁵⁵.

Чехи залишили помітний слід і в культурно-мистецькому середовищі Поділля. Зокрема, це стосується діяльності талановитого чеського архітектора і художника Ї. Стібрала (1859-1939), який вже у 28 років став професором, а через одинадцять років – директором Празької художньо-промислової школи, виконував відповідальні державні замовлення, займався реставрацією пам'яток архітектури Чехії, новим будівництвом. Саме Ї. Стібралу місто Немирів на Поділлі зобов'язане своїми кращими архітектурними пам'ятками, спорудженими за його проєктами: палацом княгині Марії Щербатової, спиртзаводом, електростанцією, критим ринком та низкою житлових і господарських будівель⁵⁶. При спорудженні немирівського палацу у 1893-1899 рр. архітекторами-будівничими працювали чехи Г. Грюнер, Е. Крамарж та А. Зіма. Чехи і, насамперед, сам Ї. Стібрал тактовно привичаювалися до місцевих, українських будівельних традицій та правил⁵⁷.

Великий внесок у розвиток музичної культури Подільського краю зробили музиканти, педагоги, громадські діячі, вихідці з Чехії З. Комінек та В. Петр. Після навчання у Празькій консерваторії та Чесько-Слов'янській академії музики і співу, З. Комінек викладав у академії, був капельмейстером оркестру балету Празького земського театру. З 1911 р. і до смерті у 1950 р. його життя та діяльність пов'язані з Кам'янцем-Подільським. У 1911-1917 рр. працював військовим диригентом, викладачем музики у чоловічій гімназії, комерційному училищі, приватній музичній школі, займався виконавською діяльністю як скрипаль. У 1917-1935 рр. обіймав посаду концертмейстера драматичного театру. Водночас певний час викладав у загальноосвітній та музичній професійній школах, працював скрипалем радіогазети «Червоний кордон», у 1932-1937 рр. – диригентом духового оркестру Кам'янець-Подільського прикордонного загону. У 1935 р. – створив при кінотеатрі ім. Войкова камерний оркестр, яким керував до кінця життя. У 1944-1945 рр. був директором театру імені Т. Шевченка. В. Петр отримав освіту у Празькому та Санкт-Петербурзькому університетах. У Празі був учнем Празької школи органістів. Окрім музичної, мав філологічну освіту. Працював у гімназіях Києва, Одеси, Кам'янця-Подільського. Доктор грецької філології Київського університету та Ніжинського історико-філологічного інституту. З 17 липня 1918 р. – професор Кам'янець-Подільського державного українського університету. Викладав курси грецької та латинської

мов, історії та теорії музики. Через погіршення стану здоров'я у 1921 р. виїхав на батьківщину, де помер у 1923 р.⁵⁸.

Певний час у Вінниці жив та працював син видатної чеської письменниці Б. Немцовой статський радник Ярослав Немец (1842-1898). Він вивчав малярську справу у Мюнхенській королівській академії промисловості та мистецтва, однак через брак коштів не закінчив навчання. Згодом був учителем креслення в реальному училищі в Одесі, директором реального училища у Рівному. У 1890-1895 рр. працював першим директором Вінницького реального училища. У Вінниці він також займався овочівництвом та садівництвом. Як визнаний фахівець у цій галузі у 1895 р. російським міністерством землеробства був направлений на стажування до США та Канади. Після повернення видав наукову працю, у якій підсумував свій агротехнічний досвід. У 1898 р. відбув на лікування до Праги, де невдовзі помер⁵⁹.

Чимала заслуга чехів і у розвитку броварництва на Поділлі. У 1888 р. броварню та солодовий завод заснував у містечку Зінків Подільської губернії чех В. Дівішек⁶⁰. У 1893 р. чех Ф. Фучек побудував у Вінниці потужну броварню «Славянский паровой пивоваренный завод»⁶¹, а в 1907 р. Я. Трнко – броварню у Бершаді⁶².

Наприкінці XIX ст. у Києві чехам належало 50 торговельно-промислових закладів. На початку XX ст. на Шулявці (район міста) проживало понад 5 тис. чехів і словаків, які, переважно, працювали на заводі Я. Грегера і Й. Криванека. Чехи засновували чавуноливарні, машинобудівні заводи, що виготовляли, переважно, устаткування для харчової, будівельної галузей промисловості. Також була побудована фабрика грамофонних платівок, продукція якої напередодні Першої світової війни була відома в Європі. У 1914-1915 рр. це було одне з двох подібних підприємств у Російській імперії⁶³. У Києві чехи утримували трактири та готелі⁶⁴.

На Шулявці було влаштовано парк «Стромовка», де відбувалися народні гуляння, виступали духові і струнні оркестри, ставилися вистави самодіяльного Чеського театру. У 1907 р. побудовано і відкрито Київську чеську школу⁶⁵. Діяла мережа їх громадських організацій: освітнє товариство «Ян Амос Коменський», фізкультурне об'єднання «Південь», гімнастичне товариство «Сокіл»⁶⁶, засноване у 1905 р.⁶⁷, видавалися часописи «Česky pravoslavny kalendar» (1888), «Rusky Čech» (1906-1908), «Čechoslovan» (1911-1914, 1916-1918) та ін.⁶⁸. На сторінках видання «Rusky Čech» вперше було опубліковано повний переклад чеською мовою поеми Т. Шевченка «Єретик» та новознайдений повний текст оригіналу⁶⁹.

Значного поширення серед чехів України набув сокільський рух. Його осередки у 1904 р. було засновано у Харкові, у 1908 р. – у Кам'янці-Подільському, у 1910 р. – у Житомирі⁷⁰.

Україна була одним з центрів консолідації чехословацького національно-визвольного руху під час Першої світової війни. У

серпні 1914 р. у Києві утворено військовий підрозділ «Чеська дружина». До нього приєднувалися військовополонені чехи з австро-угорської армії. У вересні 1917 р. утворено Чехословацький корпус. Його 1-а дивізія формувалася у Волинській губернії, 2-а – у Полтавській губернії⁷¹. У Києві також розташовувалося відділення Чехословацької національної ради, що підтримувало приязні відносини з Центральною Радою⁷². Прикметно, що до складу Центральної Ради 30 липня 1917 р. увійшли представники національних меншин, серед яких був чех⁷³ – депутат від чехословацьких профспілок в Україні доктор Новотний⁷⁴. Одна із найпопулярніших тогочасних українських газет – «Народня воля», друкувалася у «Слов'янській типографії» в Києві, власником якої був чех В. Швіговський⁷⁵.

Відділення Чехословацької національної ради в Росії вітало відновлення української державності у формі УНР. «Ми визнали Україну, що проголосила себе III Універсальною самостійною державою, але у складі федеративної Росії» – згадував Т. І. Масарик⁷⁶. Як лідер визвольного руху чехів і словаків він перебував у Києві з 22 листопада 1917 р. до 22 лютого 1918 р.⁷⁷ Т. І. Масарик провадив переговори з політиками УНР М. Грушевським, В. Винниченком, О. Шульгиним та іншими про статус чехословацьких легіонів⁷⁸.

12 грудня 1917 р. на Конгресі поневолених націй в Києві Т. І. Масарик уперше висловився за право України на незалежність й соборність, що вплинули на активізацію дій Центральної Ради на шляху державної самостійності⁷⁹.

Сформована українською стороною «Комісія в справі формування Чехо-словацького корпусу на Українській території» 13 грудня 1917 р. ухвалила рішення «дати назначеному Корпусу можливість закінчити своє формування як з технічного, так і з матеріального боку», зазначивши певні умови: «1. Корпус, прийнявши обов'язки захищати інтереси Української Республіки, коритися всім розпорядженням Української Військової Влади і при потребі продовження війни займає місце на фронті по вказівкам цієї влади. 2. Наколиб виникла потреба захищати від зруйнування та розграбовання злочинним елементом народного майна... Корпус дає[ть] свою допомогу, згідно з вказівками Української Військової Влади. Але, разом з цим, вживання назначеного Корпусу, яко засобу для міжпартійної, або міжнаціональної боротьби визнається недопустимим. 3. При демобілізації назначений Корпус здає всю зброю і військове майно в розпорядження Української Військової Влади». 17 грудня 1917 р. ці умови затвердив генеральний секретар з військових справ С. Петлюра⁸⁰. Досягнуті домовленості увійшли до угоди Чехословацької національної ради з УНР від 15 січня 1918 р. про умови перебування чехословацьких легіонерів в Україні⁸¹. Український парламент допоміг в організації чехословацької

армії обмундируванням і озброєнням⁸². Корпус зберігав нейтралітет щодо подій всередині України.

19 січня 1918 р. Т. Г. Масарик був присутній в Києві на засіданні комісії для розробки проєкту утворення чехословацької національно-персональної автономії в Україні при правлінні Союзу чехословацьких товариств на Русі. Таку автономію було визнано життєво необхідною для збереження національного існування, культурного і економічного розвитку чехів і словаків – громадян УНР⁸³. За часів Центральної Ради в Україні діяли 43 чеських школи⁸⁴.

25 січня 1918 р. IV Універсалом Центральна Рада проголосила незалежність УНР. Її мирні переговори з Четверним союзом несли в собі небезпеку роззброєння чехословацьких легіонів. 26 січня 1918 р. Т. Г. Масарик повідомив міністра закордонних справ УНР О. Шульгина про розрив угоди 15 січня 1918 р. і вихід легіонів з території України. Лідер чехословацького руху зауважив, що відокремлення УНР від Росії вважає помилкою, оскільки «виснажена війною і зовсім не готова до ведення будь-яких інших військових дій Україна, підпаде у сильну залежність до німців і австрійців»⁸⁵. Як зауважив С. Віднянський, «з точки зору мети, завдань і зовнішньополітичних інтересів чехословацького національно-визвольного руху це було цілком закономірним кроком, адже Україна уклала мирний договір і звернулася за допомогою до тих, кого чехи й словаки вважали своїм головним ворогом і від поразки яких залежав успіх їх боротьби за незалежність. Крім того, цілковита самостійність України суперечила переконанням Т. Масарика щодо вирішення українського питання, а також його поглядам на післявоєнний устрій нової Європи»⁸⁶.

Зберегти корпус у вирі революційних подій Т. Г. Масарик вважав найважливішим завданням. Після підписання УНР Брест-Литовського миру, 7 лютого 1918 р. Т. Г. Масарик проголосив Чехословацький корпус в Росії частиною автономної чехословацької армії у Франції, чим була знята загроза відправки до Австро-Угорщини чехів і словаків, які офіційно були її підданими⁸⁷.

10 лютого 1918 р. Т. Г. Масарик уклав з більшовицьким командувачем у Києві М. Муравйовим угоду про забезпечення озброєного нейтралітету корпусу і право його передислокації до Франції⁸⁸.

Відхід корпусу до Росії розпочався 20 лютого 1918 р.⁸⁹, 2 березня він залишив Київ⁹⁰. 8-13 березня 1918 р. деякі чехословацькі підрозділи спільно з червоноармійцями у боях затримали німців біля Бахмача⁹¹. Це дозволило організовано евакуювати підрозділи Чехословацького корпусу і Червоної армії⁹².

Із проголошенням восени 1918 р. Чехословацької республіки, Західноукраїнської народної республіки та відновлення Української Народної Республіки розпочався міждержав-

ний етап українсько-чеських взаємин. Як і країни Антанти, ЧСР не встановила офіційних дипломатичних відносин з УНР і ЗУНР. Разом із тим, Чехословацька республіка де факто визнала українські державні утворення. Із грудня 1918 р. в Празі діяло представництво ЗУНР (очільник – мовознавець і педагог С. Смаль-Стоцький), а з лютого 1919 р. – Надзвичайна дипломатична місія УНР, головою якої був колишній міністр праці Української Держави М. Славінський.

Влітку 1919 р. в понад 20 чеських містах з величезним успіхом відбулися концерти Української Республіканської Капели під керівництвом Олександра Кошиця⁹³. Сам О. Кошиць виводив походження свого роду від італійських патрицій Розінів (Розінусів), які перейшли в Богемію за часів володаря Чеха і заснували там рід Розенбергів. Один з представників роду – Порай у 995 році прийняв польське підданство, хоч визнавав себе чехом. Рід Кошиців вимовлявся так: «Кошиць герба Порай»⁹⁴.

У цей час в чеських землях формувалася українська емігрантська спільнота, що, переважно, складалася із військовополонених та біженців часів світової війни. У травні 1919 р. вона поповнилася окремими підрозділами Української Галицької армії (серед її командного складу були чехи⁹⁵), які опинилися у ЧСР після окупації території ЗУНР Польщею. Окремі з цих підрозділів, разом з армією ЧСР у боях під Кошицями та під Новим Местом допомогли зупинити наступ військ Угорської радянської республіки, втративши приблизно 350 вбитих і поранених⁹⁶. Президент ЧСР, після перемовин з представником ЗУНР, дозволив інтернувати підрозділи Української Галицької армії⁹⁷. Згодом інші з'єднання армії також потрапили до ЧСР. Всі вони (бл. 4 тис. осіб) були зосереджені у містах Німецьке Яблонне⁹⁸, Ліберці, згодом Йозефові. Загалом, на початку 1920-х рр. кількість українських емігрантів сягала 20 тис., до 1945 р. Чехія залишалася найактивнішим осередком української еміграції⁹⁹.

На порядок денний постало питання політики щодо емігрантів. Одним із її ініціаторів виступив Т. І. Масарик¹⁰⁰. У 1920 р. він дозволив освітянам із Наддніпрянщини та Галичини працювати у новостворених школах Закарпаття¹⁰¹.

На визначення політики щодо емігрантів впливало ставлення президента ЧСР до Радянської Росії та інших тогочасних радянських державних утворень. Т. І. Масарик вважав, що у майбутньому внаслідок «політичного дилетантизму більшовиків» відбудеться зміна однопартійної радянської влади демократичною системою з більш поміркованими політичними силами, що дозволить лівій російській еміграції знайти спільну мову з більшовиками¹⁰². Підтвердження своїх поглядів Т. І. Масарик вбачав у запровадженні у 1921 р. нової економічної політики¹⁰³.

Допомога емігрантам базувалася не тільки на принципах гуманізму, братерства, але насамперед на слов'янській єднос-

ті та приналежності до центрально- і східноєвропейського простору»¹⁰⁴. На думку В. Доубека, метою Праги була політика, яка б зарекомендувала Чехословаччину перед країнами Антанти як надійного, активного і самостійного діяча центральноєвропейської сцени з інтересом певного посередництва при спробах подальшої стабілізації радянських державних утворень¹⁰⁵.

Влада ЧСР, зацікавлена у встановленні, принаймні, економічних відносин з РСФРР і УСРР (у квітні-травні 1921 р. відбувся обмін торговими місіями), вважала, що саме емігранти з теренів колишньої імперії Романових, які здобудуть освіту у державі чехів і словаків, повернуться на батьківщину з початком її реконструкції і, таким чином, сприятимуть її подальшому зближенню з ЧСР¹⁰⁶.

Отримавши інформацію про голод в РСФРР і УСРР, президент ЧСР вирішив надати допомогу, водночас продовжуючи підтримку емігрантам у загальнодержавному масштабі. Після його листа до міністра закордонних справ ЧСР Е. Бенеша, вона набула централізованого характеру¹⁰⁷. 28 липня 1921 р. міністерство закордонних справ ЧСР ухвалило постанову про початок Російської допоміжної акції. У документах уряду ЧСР вона спочатку називалася програмою встановлення економічних і культурних зв'язків з Росією та Україною¹⁰⁸. Аналогів цієї програми не було у жодній іншій європейській державі.

Реалізація Російської допоміжної акції розпочалася у двох напрямках – допомога голодуючим і підтримка емігрантів з колишньої імперії Романових. Центральний орган більшовиків України – харківська газета «Комуніст» 12 липня 1922 р. опублікувала невелике повідомлення про чехословацьку допомогу голодуючим у Мелітопольському повіті, відзначивши грошовий внесок президента Т. Г. Масарика¹⁰⁹. Загалом, Чехословацька допоміжна акція в радянській Україні тривала у травні-вересні 1922 р. Було надано продовольчу допомогу 17 092 особам із 59 населених пунктів Південної України¹¹⁰. Прикметно, що у 1922-1923 рр. відомий український митець В. Касіян виконав свій перший політичний плакат на основі ескізу «Пієта» із закликом чеською мовою – «Допоможіть голодуючим!». Плакат призначався для організованого у Празі Комітету допомоги голодуючим в СРСР¹¹¹.

Після заборони Москвою діяльності закордонних благодійних місій у радянських державних утвореннях, основним напрямком Російської допоміжної акції стала підтримка у ЧСР культурно-освітньої діяльності емігрантів, зокрема, з України.

Укладення Ризького мирного договору між Варшавою і Москвою та припинення підтримки інтернованої у Польщі армії УНР, спонукало її вояків перебиратися до Чехословаччини. Лише впродовж 1922 р. з польських таборів виїхало 2255 осіб¹¹².

Зосередження української еміграції в ЧСР дослідники пояснюють існуванням тут сприятливих умов, прихиль-

ним ставленням керівництва держави до визвольних змагань українського народу, включенням до складу Чехословаччини Закарпаття із закріпленням у конституції правом територіальної автономії, проживанням у чеських землях значної кількості української студентської молоді. Водночас, серед найголовніших причин називається позиція президента Т. Г. Масарика, який був для українських біженців взірцем «справжньої еміграційної політики, оборонцем духов[н]их вартостей ... »¹¹³.

Чехословацька влада не вважала можливим надати допомоги українським емігрантам політичного характеру¹¹⁴. Тому, для цього, за підтримки президента, у травні 1921 р. засновано Український громадський комітет як орган біженців (розташовувався у приміщенні місії УНР) і розпочалося перенесення Українського Вільного Університету з Відня до Праги¹¹⁵.

25 жовтня 1921 р. Український громадський комітет, який у 1921-1925 рр. очолював М. Шаповал, звернувся до Т. Г. Масарика з проханням про різні форми допомоги, зокрема, про поширення на українську молодь пільг, які мали російські студенти¹¹⁶. Заступник міністра закордонних справ ЧСР В. Гірса підтримував ці прохання¹¹⁷. Варто відзначити, що допомога поширювалася на українських емігрантів – вихідців з колишніх Російської та Австро-Угорської імперій. Новоутворений Чехословацько-український комітет із листопада 1921 р. почав отримувати державну субсидію для українських студентів, яка щомісяця становила приблизно 800 тис. крон¹¹⁸. Всього, у 1921-1931 рр. допомогу отримували 1992 українських студенти¹¹⁹. Також було організовано матуральні курси, створено українську гімназію, українським емігрантам надано можливість здобувати освіту у чехословацьких вищих навчальних закладах та отримувати стипендії¹²⁰. Українські студенти-емігранти забезпечувалися безкоштовною допомогою (житло, одяг, харчування, література)¹²¹.

Наприкінці 1921 р. радянська влада оголосила амністію колишнім військовослужбовцям рядового складу так званих «білих армій» та емігрантам¹²². Частина українців, інтернованих у таборах ЧСР, виїхала до УСРР. Проте в умовах повоєнної руйнації та безробіття, радянська влада була зацікавлена не у масовому поверненні біженців, а лише окремих відомих політичних діячів для використання цього у пропаганді та, в якійсь мірі, у легітимізації більшовицького режиму.

5 і 6 червня 1922 р. Прага пішла на встановлення економічних відносин з РСФРР і УСРР, підписавши з ними тимчасові торговельні договори. Після утворення СРСР 30 грудня 1922 р. УСРР припинила зовнішньополітичну діяльність, її представництво у Празі увійшло до складу торгового представництва СРСР. Економічне співробітництво ЧСР і Радянської України тривало й надалі. Значний внесок чехословацька сторона здійснила у побудову Дніпрогесу – найважливішого енергетично-промислового

об'єкта України та й в СРСР загалом. Машинобудівні заводи у м. Вітковіце отримали замовлення на металеві конструкції для мосту через Дніпро довжиною 224 метри. Відповідні угоди підписано у січні, квітні та травні 1929 р. Орієнтовна сума замовлення оцінювалася у 426,5 тис. доларів¹²³.

Російська допоміжна акція продовжувалася, незважаючи на неодноразові протести радянського уряду. Т. Г. Масарик зберігав надію на еволюцію більшовицького режиму вправо і уможливлення емігрантам повернутися на батьківщину. У зв'язку з цим, президент відчував обов'язок матеріально і морально сприяти біженцям «зібрати, зберегти і підтримати залишок культурних сил» і «підготувати до майбутньої великої праці» на їх батьківщині¹²⁴. Головний зміст еміграційної політики чехословацький уряд вбачав у допомозі емігрантам у сфері розвитку науки, освіти і культури¹²⁵. При цьому, йшлося про підтримку культурних сил еміграції в ЧСР та їх репатріацію, зокрема, в Україну¹²⁶.

Надзвичайно важливою була підтримка чехословацькою владою заснування і діяльності українських емігрантських вищих навчальних закладів у ЧСР. Відповідну мережу, створену у 1921-1924 рр., складали: у Празі – Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВПІ), Українська студія пластичних мистецтв, Український вільний університет (УВУ), у Подєбрадах – Українська господарська академія (УГА). Вони мали статус недержавних, приватних навчальних закладів. Всі українські студенти, які навчалися в українських вищих школах в ЧСР, відвідували чехословацькі навчальні заклади як їх дійсні слухачі¹²⁷.

Відзначимо, що заснування українських вищих навчальних закладів у ЧСР відбувалося в умовах скасування українських кафедр в університетах у Чернівцях і Львові та університетів у радянській Україні¹²⁸. В. Сімович, ректор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у 1926-1930 рр., назвав навчальні заклади емігрантів у ЧСР єдиними у світі вільними українськими вищими школами¹²⁹, що надавало їм загальноукраїнського значення. Прикметно, що М. Шаловал пов'язував початок українізації в УСРР із інформаційним тиском еміграції на більшовицьку владу¹³⁰.

Зі створенням українських вищих шкіл, за висловом В. Левицького, «Національна справа, замість безплідних очікувань на зміну політичної ситуації, отримала новий, реальний зміст»¹³¹. О. Олесь вважав, що Прага понад два десятиліття, була «колискою української свободи, політичним, науковим та культурним осередком української духовності»¹³². Загалом, як зазначав С. Наріжний, «чеський народ правдиво відчув потреби українські й широко запровадив роботу по задоволенню їх. Його допомога досить значна матеріально, не має міри для оцінки її національного значення і для України...»¹³³. Високо

оцінював значення допомоги ЧСР колишній прем'єр-міністр УНР І. Мазепа: «багато допомогли колишнім урядовцям та воякам закінчити і доповнити свою освіту та знання для дальшої праці на користь українського народу»¹³⁴.

Студентами в українських навчальних закладах найчастіше ставали колишні урядовці і військовослужбовці УНР. У 1924 р., коли фактично був розформований табір інтернованих військовиків у Йозефові, у ЧСР навчалося 2300 українських студентів¹³⁵.

В УВУ здобули докторські дипломи 82 особи. УГА видала 426 дипломів інженерів, УВПІ ім. М. Драгоманова – 22 дипломи докторів і 74 дипломи педагогів середніх шкіл¹³⁶.

Частина вихованців УВПІ ім. М. Драгоманова та окремі випускники УВУ працювали за фахом у школах Закарпаття, що сприяло національно-культурному відродженню краю¹³⁷. У 1931 р. у ЧСР працювали 189 випускників УГА, які здобули дипломи інженерів, економістів, агрономів¹³⁸.

ЧСР також підтримувала установи емігрантів з охорони пам'яток історії та культури. Так, утворений 1 вересня 1921 р. Музей-архів визволення України у Відні, 1923 р. переїхав до Праги. Туди ж прибув Головний військово-історичний музей-архів, створений 1921 р.¹³⁹. Вони об'єдналися і 14 грудня 1923 р. було затверджено статут Українського національного музею-архіву при Українському громадському комітеті¹⁴⁰. У 1932 р. його матеріали були передані Українському історичному кабінету¹⁴¹. 22 січня 1925 р. у Празі також створено Музей визвольної боротьби України (з 1945 р. – Український музей), який проіснував до 1948 р.¹⁴². У ньому налічувалося 1 млн. одиниць зберігання¹⁴³. Після Другої світової війни документи зазначених установ Чехословацька республіка передала УРСР. Нині вони у складі близько 340 фондів зберігаються у шести центральних архівах України. Найбільша частина документів, об'єднаних у 323 фонди (28,4 тис. справ), знаходиться у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України¹⁴⁴.

Однак, під впливом прагнення до розширення економічних відносин з СРСР, постало питання поступового скорочення державної підтримки емігрантів. У жовтні 1924 р. Е. Бенеш розпорядився приступити до скорочення допомоги емігрантам¹⁴⁵. У 1927 р. міністерство закордонних справ ЧСР розпочало підготовку заходів поступового згортання програми допомоги емігрантам¹⁴⁶.

Прихильність влади ЧСР до українських емігрантів зменшилася й через несприятливий для Праги розвиток національно-культурних процесів у Закарпатті. Там наприкінці 1920-х рр. за активної участі емігрантів посилювалася самостійницька українська орієнтація, що розцінювалося Прагою як загроза територіальній цілісності країни¹⁴⁷. Прикметно, що у

своїх спогадах «Світова революція» (1925 р.) Т. Г. Масарик відзначав: «Ставлення до малоросів є для нас важливим через приєднання Підкарпатської Русі і малоруську меншину (на Словаччині)»¹⁴⁸. 12 березня 1926 р. президент ЧСР в інтерв'ю газеті зі США «Christian Science Monitor», торкаючись питання майбутньої державної приналежності краю, сказав: «Запитував себе, чи ми в Чехословаччині будемо готові віддати одного дня Підкарпатську Русь Україні, якщо б її територія сягнула одного дня нашої. Проблема, звичайно, делікатна. Сьогодні даємо цій сільській нації освіту та інші вигоди, яких [вона] була позбавлена багато століть під угорським пануванням. Краще для нас і підкарпатських русинів, що об'єдналися з нами»¹⁴⁹.

Прага непокоїлась перспективами політичної діяльності емігрантів щодо Закарпаття. Так, М. Шаповал критикував керівництво Чехословаччини за нереалізованість автономії регіону. У жовтні 1928 р. він та діячі деяких емігрантських організацій підготували президенту меморандум у цій справі. Після цього М. Шаповала і Н. Григоріїва викликали до міністерства закордонних справ, де їм заявили, що справа краю не стосується емігрантів, які користуються гостинністю ЧСР. Загалом, вище керівництво ЧСР прагнуло обмежити політичну діяльність емігрантів її спрямуванням у культурно-освітню сферу¹⁵⁰.

Водночас, президент продовжував підтримку емігрантів. Із листопада 1924 р. на потреби УВУ він виділяв 12 тис. крон щомісяця, а з 1930 р. – 10 тис.¹⁵¹. Т. Г. Масарик не виключав можливості, за відсутності «українських студентів, з університету зробити науковий інститут»¹⁵². У червні 1929 р. президент надав 1 тис. крон Українському комітету у ЧСР на упорядкування й утримування пам'ятників і могил полеглих воїнів української армії в Чехословаччині¹⁵³. Президент ЧСР підтримував українських емігрантів і в питанні так званих нансенівських паспортів. Рішення видавати паспорт Ф. Нансена – комісара Ліги Націй у справах біженців, емігрантам із теренів дореволюційної Росії було ухвалене 1922 р. Документ забезпечував власнику статус бездержавної особи з правами громадянина країни перебування¹⁵⁴. За наполяганням персоналу Української господарської академії, після відповідного меморандуму до Т. Г. Масарика від 15 січня 1930 р., міністерство внутрішніх справ ЧСР 1 липня розпорядилося замінити для українців запис національності у нансенівських паспортах з «росіянин» на «українець»¹⁵⁵.

Російську допоміжну акцію припинено 1931 р. і підтримку емігрантів у соціальній сфері передано Чехословацькому Червоному Хресту. Це було викликано світовою економічною кризою 1929-1933 рр. і зміною міжнародної ситуації, внаслідок якої відбулося зближення ЧСР і РСРР¹⁵⁶. Проте Т. Г. Масарик продовжував цікавитися українським питанням і допомагати емігрантам. У 1933-1934 рр., коли існуван-

ня УВУ опинилося під загрозою, президент ЧСР сприяв його збереженню. У 1934 р. УВУ ніким не фінансувався, за винятком 8-тисячної щомісячної субвенції президента ЧСР¹⁵⁷.

Загалом, на підтримку української та російської еміграції у 1919-1938 рр. уряд ЧСР виділив 500 млн. крон, що становило майже 5% середнього річного бюджету ЧСР¹⁵⁸.

Усіх покладених на неї сподівань допоміжна акція емігрантам не виправдала. Більшість емігрантів не повернулися на батьківщину. Вони виїхали до інших країн чи були арештовані та депортовані до таборів ГУЛАГу в СРСР 1945 р., коли під час Другої світової війни у чеські і словацькі землі прийшла Червона Армія. Частина з них натуралізувалася у ЧСР. Зокрема, громадянами ЧСР стали видавець і публіцист Є. Вировий, інженер-винахідник О. Ярошевський, видавець, бібліограф, засновник українського книгознавства С. Сірополко, скульптор К. Стаховський, літератор, перекладач, стенографіст у парламенті ЧСР І. Леонтович, письменники Н. Королева, В. Королів-Старий, А. Мосендз та інші¹⁵⁹. Також у Чехії залишилися працювати архітектори А. Корнійчук, Я. Фартух, один із засновників Слов'янської бібліотеки М. Михальчук, ентомолог С. Колубайв, художник І. Кулець, археолог І. Борковський та інші. У Канаді продовжили свою діяльність літературознавець М. Мандрика, ботанік Т. Павличенко, археолог Я. Пастернак, у США – ентомолог М. Гайдак, хімік О. Кумановський, соціолог М. Кушніренко, мистецтвознавець В. Січинський, славіст Д. Чижевський та інші. Натомість до СРСР у 1920-х рр. виїхали художник В. Касіян, фахівець-міжнародник М. Лозинський, засновник вітчизняної картографії С. Рудницький та інші. Останні двое із вищезгаданих, були репресовані в роки Великого терору 30-х рр.

На гуманітарне значення допомоги емігрантам вказував О. І. Бочковський. Він наголосив, що за президентства Т. Г. Масарика «українська культура, проскрибована на рідних землях, знайшла доброзичливий азиль (прихисток – авт.), моральну та матеріальну підтримку в Чехословаччині, де постали українські високі школи, де сотки української молоді одержали високу освіту а тисячи українських емігрантів знайшли людське пристанище в тяжкі часи національного лихоліття»¹⁶⁰.

Важливим залишається значення наукового аспекту політики щодо емігрантів для Чехословаччини та України. Завдяки активній науковій діяльності українських емігрантів, у Чехословаччині закладено підвалини багатьох нових для тогочасної української науки галузей; інші галузі зазнали суттєвого розвитку: соціології (В. Старосольський, М. Шаповал), правознавства (С. Дністрянський, О. Ейхельман, А. Яковлів), географії та картографії (С. Рудницький), політології (Р. Лашенко, С. Шелухин та ін.), хімії (І. Горбачевський), гігієни (Б. Матюшенко), історіографії (Д. Дорошенко), мовознавства й літературознавства

(Л. Білецький, О. Колесса, С. Смаль-Стоцький), статистики (Ф. Щербина), нових економічних дисциплін (С. Бородаєвський, О. Мицюк), націології (О. І. Бочковський), культурології та мистецтвознавства (Д. Антонович, В. Січинський), археології (В. Щербаківський, І. Борковський та ін.), філософії (Д. Чижевський та ін.), української педагогіки (С. Русова)¹⁶¹.

Також у Чехословаччині творили представники української «празької поетичної школи» О. Олесь, О. Ольжич, Ю. Дараган, Є. Маланюк, О. Лятуринська, Г. Мазуренко, Ю. Липа, О. Степанович, Л. Мосендз¹⁶².

Емігранти опублікували у міжвоєнній ЧСР 842 книги (62% – наукові видання, 16% – суспільно-політичні, 15,6% – мистецькі, 6,4% – інші)¹⁶³. М. Шаповал зауважував 20 листопада 1924 р.: «Дивна річ з тими чехами: вони й самі не уявляють степені своєї допомоги українському відродженню. Все таки який благородний повчаючий приклад! ... Українська історія з вдячністю згадає цю незвичайну поміч українській справі в найтяжчі часи нашого погрому»¹⁶⁴.

Підтримка культурно-освітньої та наукової діяльності білоруських, російських і українських емігрантів зміцнила значення Першої Чехословацької республіки як одного з провідних центрів славістики¹⁶⁵.

Емігрантські наукові і освітні заклади робили внесок у розвиток науки, освіти та культури Чехословаччини. Спільна діяльність представників еміграції і чехословацької наукової громадськості поглиблювала взаємні наукові зв'язки, сприяла взаємному збагаченню і швидкому розвитку цілої низки наукових дисциплін в ЧСР. Так, у складі створеної розпорядженням Т. Г. Масарика в 1924 р. Комісії археологічних досліджень, яка обстежувала територію Граду-резиденції державного керівництва Чехословаччини¹⁶⁶, працювали українські емігранти Я. Пастернак та І. Борковський¹⁶⁷. Останній багато зробив для відкриття найдавнішої достовірно слов'янської археологічної культури, яка сьогодні має назву празька, а на території України – празько-корчацька¹⁶⁸.

Одним із вихідців з України в Чехословаччині був православний церковний діяч, архітектор В. Коломацький (1896-1980), родом із с. Саражинці, нині Погребищенського району Вінницької області. Із 1926 р. він споруджував храми на Закарпатті, у Словаччині та Чехії. До кінця життя збудував приблизно 90 храмів. Зокрема, у Чехії звів церкви у м. Оломоуц (1937-1939), с. Челеховіце (1941-1942), церкву та парафіяльний будинок у м. Тржебіч (1939-1940), дві церкви у м. Чеська Липа (1952), відновив церкву та іконостас у кафедральному соборі у Празі (1945-1946)¹⁶⁹.

Деякі українські емігранти виявили себе як винахідники. Так, інженер О. Ярошевський, родом з Прилук на Чернігівщині,

зпатентував свій винахід – акумуляційний радіатор. Винахід полягав у обкладанні кахлями металевих радіаторів центрального опалення, завдяки чому вони набували усіх вигод кахляних печей. В помешканні повітря не висушувалося, на деякий час затримувалося тепло після припинення подачі теплоносія тощо. Також О. Ярошевський виготовив біля 50 самостійних проєктів доріг, мостів, регулювання річок, реалізованих у різних місцевостях Чехії. З цих будівель особливої уваги заслуговують залізобетонні мости біля Залізного Броду, збудовані у 1937-1939 рр. Інший винахідник інженер М. Дерев'янка сконструював камеру спалення, що застосовувалася у паровозних і аналогічних казанах і давала 11 % економії¹⁷⁰.

У міжвоєнний період чеські громади існували в радянській Україні, на українських землях в складі Польщі та ЧСР. У емігрантському виданні «Український вістник» в травні 1925 р. опубліковано нотатки «Чехословаки на Україні»: «При комісаріаті освіти УСР був заснований в 1923 році спеціальний відділ для культ.[урно-]освіт.[ньої] роботи серед чехословаків, проживаючих на совітській території. Відділ сей іменується офіційно «Центральне чеське бюро». Місцем осідку його є Житомир. В жовтні 1924 року ним було переведено перепис чехословаків, перебуваючих в Совдепії. По даних сього перепису виявилось, що в Європ.[ейській] Совдепії перебуває 40.000 чехословаків, з яких 30.000 припадає на сов. Україну. Самостійні чеські колонії є в Волинській, Київській, Катеринославській і Одеській губ.[ерніях]. Національних чеських шкіл з чеською викладовою мовою всього на Україні 12. На початку 1925/26 шкільного року буде відкрито ще 10 чеських шкіл. Учителів для них випісують з Чехословаччини»¹⁷¹.

В УСРР і Кримській Автономній СРР у 1926 р. жило 17500 чехів¹⁷² у 50 селах¹⁷³. У 20-х рр. в УСРР існувало 13 чеських сілрад¹⁷⁴.

У радянській Україні становище чехів було неоднозначним. Певна їх частина реемігрувала до ЧСР. Відносно ліберальною політика щодо національних меншин в радянській Україні була у 1920-х рр.¹⁷⁵. Зокрема, у 1924-1928 рр. у с. Миколаївці (сучасна Вінниччина) діяло товариство «Культурних чеських господарів», у 1928-1930 рр. – «Чеське дружество». Вони постачали сільськогосподарську техніку зарубіжного, переважно, чехословацького виробництва¹⁷⁶. У багатьох чеських селах існували осередки товариства «Сокіл». У 1928/1929 н. р. при Житомирському українському педагогічному технікумі імені М. Драгоманова працювали курси для чеських учителів. У 1929 р. в Житомирі відбулася Всеукраїнська нарада чехів-освітян (з'їзд чеських вчителів)¹⁷⁷.

У 1930-х рр. національна політика більшовицької влади докорінно змінилася. Торкнулися чехів й трагічні події 1930-х рр. Було сфабриковано чимало справ і репресовано більшість активіс-

тів чеських організацій та багато звичайних людей. Зокрема, жертвами радянської репресивної системи стали відомі вчені чеського походження Є. Рихлік і О. Яната¹⁷⁸. Є. Рихлік – мовознавець, науковий співробітник Всеукраїнської Академії Наук, професор Ніжинського інституту народної освіти¹⁷⁹. Професор О. Яната – видатний агроном і ботанік, один із засновників «Українського ботанічного журналу», член правління Українського сільськогосподарського інституту, автор багатьох наукових праць, організатор наукових досліджень. У роки «коренізації» керував природничою секцією Правописно-термінологічної комісії Всеукраїнської Академії Наук та природничого відділу Інституту української наукової мови¹⁸⁰.

На українських землях у складі Польщі проживала доволі значна чеська громада. Загалом, у Польщі проживало у 1921 р. 30628 чехів, а 1931 р. – 38097¹⁸¹. Представники чеської громади у 1927 р. встановили кам'яний пам'ятник у с. Цецова (нині Калинівка Зборівського району Тернопільської області) на похованнях полеглих у битві під Зборовом 1917 р.¹⁸².

Серед чехів-уродженців західноукраїнських земель відзначимо історика А. Прохаску (1852-1930), родом зі с. Малі Заліщики, нині Бучацького району Тернопільщини. 1874 р. він став доктором історії. Від 1878 р. працював у Львові в Крайовому архіві актів гродських і земських, завідував кафедрою історії в університеті. Обраний дійсним членом Польської академії наук. Автор майже 200 наукових праць¹⁸³.

Чисельною спільнотою чехи проживали в Закарпатті. У 1919-1939 рр. їх призначали на посади службового персоналу в адміністрації та транспорті, старшин армії, вчителів у школах регіону. Також селилися чеські торгівці й промисловці. У зв'язку із земельною реформою було розпочато навіть сільськогосподарську колонізацію. Кілька сот чеських родин поселилося у деяких селах південного Закарпаття¹⁸⁴ – Страж (Соломоново), Руські Геївці, Червоне, Свобода, Новий Батрадь, Каштаново, Нижній Коропець, Затишне, Гуняді, Велика Бакта, Пушкіно, Руська Долина, Нове Клинове. Найбільшим чеським поселенням на півдні Закарпаття була Свобода¹⁸⁵. У селах Свобода, Бакош, Батьово чеські селяни становили більшість населення. Також 6,5 тис. чехів проживало у м. Ужгород, 2,5 тис. – в м. Мукачево, 2 тис. – у м. Берегове, 1,4 тис. – у м. Хуст¹⁸⁶. Кількість чехів в Закарпатті зросла із 2 тис. у 1921 р., до 21 тис. у 1930 р. і 30 тис. у 1938 р. Перебування на Закарпатті чехів з вищою, ніж у місцевого населення освітою, фаховою підготовкою і статусом представників «панівного народу» забезпечили їм привілейоване становище. У містах розбудовано окремі квартали (так звані колонії), де жили переважно чехи. Впроваджено чеське шкільництво: у 1935 р. було 3 чеські гімназії, учительська семінарія, 23 місцеві і 182 початкові школи. З'явилась численна чеська пре-

са. За автономної Карпато-української держави кількість чехів дещо зменшилася. Їх представником у соймі був М. Дрбал. За угорської окупації майже всі чехи залишили Закарпаття¹⁸⁷.

Саме на українській землі військовослужбовці-чехи та словаки вступили у бій з німецькою армією на початку Другої світової війни. 17 вересня 1939 р. у Тернополі підрозділ Чеського та словацького Легіону, яким командував Л. Свобода, збив 2 німецьких бомбардувальники. Із 24 легіонерів один загинув, декількох було поранено. Легіон було утворено із громадян ЧСР, які втікали від німецьких окупантів до Польщі. 18 вересня 1939 р. більша частина Легіону була роззброєна Червоною армією та інтернаціоналістами¹⁸⁸. Згодом вояки, які вижили після поневірянь у таборах ГУЛАГу, увійшли до складу створеного в СРСР 1-го окремого Чехословацького батальйону. Цей підрозділ, переформований у бригаду, згодом – у 1-ий Чехословацький окремий корпус, брав участь у боях за визволення України, зокрема, Києва¹⁸⁹. Під час війни українські чехи масово вступали до його складу¹⁹⁰. Загалом, 12 тис. чехів з Волині брали участь у боротьбі з нацизмом¹⁹¹.

Після війни, на підставі чехословацько-радянського договору, Закарпаття увійшло до складу СРСР. Відбувся обмін населенням, багато чехів виїхали з України на батьківщину. Серед них був В. Гостічка, родом зі с. Високе нині Черняхівського району Житомирської області. Після закінчення Карлового університету в Празі він працював у Чехословацькій Академії наук, досліджував чесько-українські взаємини¹⁹².

У 1948 р. до влади в Чехословаччині прийшли комуністи. Країна опинилася у радянському блоці країн «народної демократії», згодом «соціалістичного табору». Формат цієї статті не передбачає висвітлення економічних, наукових і культурних зв'язків цього періоду та їх особливостей. Проте варто відзначити внесок деяких чехів – громадян СРСР у розвиток науки, культури, суспільно-політичного життя України після 1945 р.

Видатним українським вченим у галузі гідравліки та гідромеханіки був академік АН УРСР (з 1951) Георгій Сухомел (1888-1966), який народився на хуторі Голендри Бердичівського повіту Київської губернії (нині – с. Миколаївка Козятинського району Вінницької області). Г. Сухомел розвинув теорію рівномірного руху рідин з вільною поверхнею у відкритих водотоках, експериментально встановив і теоретично довів можливість двох форм руху води у відкритих річищах і гідротехнічних спорудах. Вивчав рух суден по річках та каналах; результати цих досліджень стали основою для розробки рекомендацій з безпечного плавання у відкритих фарватерах.

Визначний український письменник і кіносценарист, лауреат Шевченківської премії (1978, посмертно) Василь Земляк (спр. Вацлав Вацек) (1923-1977) був родом з с. Конюшівка Липовецького району Вінницької області. З романом-діалогією

В. Земляка «Лебедина зграя» (1971) та «Зелені млини» (1976) в новітній українській літературі пов'язаний розвиток так званої «хімерної прози»¹⁹³.

Володимир Волейник (1912-1982), родом зі с. Дідова Гора Славутського району (нині – Хмельницької області). Закінчив педагогічні курси у м. Коростишєві. Працював вчителем у київських школах, закінчив педагогічний технікум і педагогічний інститут. Воював у складі Червоної армії у 1941-1945 рр. Із 1948 р. викладав чеську мову у Київському університеті¹⁹⁴.

Антон Крейчі (1914-1999), родом з м. Орджонікідзе (нині – м. Владикавказ, Російська Федерація), у 1945 р. – в. о. начальника Вінницького обласного відділу в справах архітектури. У 1946-1949 рр. – головний архітектор області та начальник Облпроекту. 1955 р. – член правління Спілки архітекторів Української РСР, 1957 р. – голова Вінницького відділення Спілки архітекторів. Розробив понад 80 різних проектів, зокрема, парки в м. Вінниці та Могилеві-Подільському, сквер-бульвар у Тульчині, центри міст Козятина, Бара, Бершаді, Могилева-Подільського, Ямполья, Липовця, Літина¹⁹⁵.

В'ячеслав Топінко (1921-2003), родом зі с. Молочки на Житомирщині, походив з волинських чехів. За фахом журналіст. Володів шістьма мовами, знавець світової літератури, музично обдарований. Улітку 1947 р. заарештований у Городку (Львівщина) і облудно звинувачений у зраді батьківщини та контрреволюційній організаційній діяльності. Військовим трибуналом військ МВС засуджений до смертної кари зі заміною на 25 років ув'язнення, 5 років заслання та 5 років позбавлення громадянських прав. Відбув 10 років ув'язнення у таборах Комі АССР та Архангельської області. Останні двадцять п'ять років прожив у Новоград-Волинському, працював робітником. «Під час славнозвісного Ланцюга [22 січня 1990 р.] ... стояв один-єдиний у центрі Новоград-Волинська з власноруч пошитим синьо-жовтим прапором у руках. Член КУН, спілкувався зі Славою Стецько. Був делегатом з'їзду КУН і членом його редакційної комісії, а також, як свідчать чернетки, автором декількох відозв, прийнятих з'їздом. У перші роки української самостійності вів на сторінках місцевої преси полеміку з плакальниками за «щасливим радянським минулим»¹⁹⁶. Підготував декілька новел про роки свого ув'язнення («Терьохін», «Табір на Ленініана», «Сирочай», «Газета», «Павло Максимович»), опублікованих під узагальнюючою назвою «Раби «найвільнішої» держави» у часописі «Дзвін» 2012 р.¹⁹⁷. У перекладі чеською мовою, здійсненим Є. Топінкою, вони, а також новела про Голодомор 1932-1933 рр. опубліковані у Чехії.

У процесі розпаду соціалістичної системи відновилися міждержавні відносини між чехами, словаками і українцями. 9 грудня 1991 р. уряд Чехо-Словаччини визнав незалежність України¹⁹⁸. Правовою основою добросусідських відносин між

українським та чеським народами став договір про дружні відносини і співробітництво від 26 квітня 1995 р.¹⁹⁹. Загалом, добросусідські відносини між українською і чеською націями мають давні традиції, визначаються спільним історичним минулим та духовними надбаннями, що не залежать від жодної політичної кон'юнктури, сприяють духовному збагаченню.

Примітки:

1. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі. Довідник. Київ: ДНВП «Картографія», 2001. С. 83.
2. Віднянський С. В. Чехи в Україні. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10. С. 535.
3. Кравчук О. М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918-1929 рр. Вінниця: Едельвейс, 2008. С. 228, 242.
4. Мотрук С. М. Українці в Чехії: історичні традиції, сучасне становище та перспективи етнокультурного розвитку. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 486.
5. Мудрієвська І. Динаміка розвитку співробітництва України з Чеською Республікою (1993-2011 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 23-24. С. 458.
6. Віднянський С. В. Чехи в Україні... С. 535-536.
7. Енциклопедія українознавства. Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1984. Т. 10. С. 3739.
8. Віднянський С. В. Чехи в Україні... С. 536.; Топінка Є. і кол. Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків. Частина І. Львів: Центр Європи, 2007. С. 9.
9. Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин Х-XX ст. *Хроніка 2000*. К., 1999. Вип. 25-26. С. 21.
10. Енциклопедія українознавства... С. 3740.
11. Кріль М. Франтішек Палацький і Україна. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1993. Вип. 45. С. 158.
12. Калакура Я. Українська та зарубіжна історіографії в рецепціях Тараса Шевченка. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2014. Вип. 13. С. 24.
13. Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин Х-XX ст... С. 23.
14. Кріль М. М. Чеські педагоги у навчальних закладах України (перша половина XIX ст.). *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1990. Вип. 42. С. 45.
15. Там само... С. 48.
16. Там само... С. 45.
17. Там само... С. 45.
18. Там само... С. 46-47.
19. Гранчак Н. П. Українсько-чехословацькі зв'язки в галузі освіти (остання третина XIX – початок XX ст.). *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1988. Вип. 38. С. 89.
20. Кріль М. М. Вацлав Дундер і Україна. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1991. Вип. 40. С. 109.

21. Віднянський С. В. Чехія, Чеська Республіка. *Енциклопедія історії України*. ... С. 539; *Енциклопедія українознавства*. ... С. 3740.
22. Криль М. М. Главка Й. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2. С. 110.
23. Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин Х-ХХ ст... С. 27.
24. Топінка Є. і кол. Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків... С. 15.
25. Задорожний В. Є. З історії економічних зв'язків західноукраїнських земель з Чехією у першій половині ХІХ ст. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1980. Вип. 22. С. 132, 135.
26. Дрбал О. Чеське громадсько-культурне життя у Галичині в другій половині ХІХ ст. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1993. Вип. 45. С. 160.
27. Варениця О. Іван Франко і Ян Коллар: два погляди на «слов'янську взаємність». *«Іван Франко: дух, наука, думка, воля (до 150-річчя від дня народження)»: Матеріали Міжнародного наукового конгресу*. Львів, 27 вересня-1 жовтня 2006 р. Львів, 2008. С. 540.
28. Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин Х-ХХ ст... С. 27.; Папенко Є. М. Зародження чеських і польських сокільських організацій в Австро-Угорській імперії у другій половині ХІХ ст. та їхній вплив на створення українського «Соколу». *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 43. С. 143.
29. Іщенко Д. В. Контакти М. С. Грушевського з чеською професурою у контексті українсько-чеських зв'язків. *Matisterium*. Київ, 2001. Вип. 7. Історичні студії. С. 86.
30. *Енциклопедія українознавства*. ... С. 3740.
31. Варениця О. Іван Франко і Ян Коллар: два погляди на «слов'янську взаємність»... С. 540.
32. Гранчак Н. П. Роль української революційно-демократичної преси в розвитку українсько-чесько-словацьких культурних зв'язків (70-90-ті роки ХІХ ст.). *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1987. Вип. 36. С. 118.
33. Керецман Н. П. Українсько-чеські наукові взаємозв'язки в останні десятиліття ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Історія»*. Ужгород, 2002. Вип. 6. С. 62.
34. *Енциклопедія українознавства*. ... С. 3740.
35. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 228-241; Франко І. Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 53. С. 59-76.
36. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 29. Літературно-критичні праці (1893-1895). С. 40-50.
37. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 29. Літературно-критичні праці (1893-1895). С. 51-77.
38. Варениця О. Іван Франко і Ян Коллар: два погляди на «слов'янську взаємність»... С. 541.; Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 33. С. 137-141.

- 39.Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 11. С. 399-409.
- 40.Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 10. С. 27-36.
- 41.Франко І. Виклади проф. Масарика в Чикаго. *Літературно-науковий вісник*. Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1902. Річник V. Т. XIX. С. 49-51.
- 42.Енциклопедія українознавства... С. 3740.
- 43.Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Нью-Йорк, 1962. Т. 4. С. 1230.
- 44.Гранчак Н. П. Українсько-чехословацькі зв'язки в галузі освіти (остання третина XIX – початок XX ст.)... С. 90.
- 45.Черняков І. Т., Абашина Н. С. Хвойка Вікентій. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10. С. 365-366.
- 46.Ковба Ж. Н. Чешская эмиграция на Украине во второй половине XIX – начале XX века: автореф. дис. ... к. и. н. А., 1974. С. 10.
- 47.Віднянський С. В. Чехи в Україні... С. 536.
- 48.Боряк О. О. Чехи. Традиційна культура. Господарська діяльність. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2018. Т. «Україна – українці». Кн. 1. С. 567.
- 49.Серапионова Е. П. Чехи в России (вторая половина XIX – начало XX в.). *Славянский альманах*. 2009. М.: Индрик, 2010. С. 196-198.
- 50.Віднянський С. В. Чехи в Україні... С. 536.
- 51.Там само. С. 536.
- 52.Ковба Ж. Н. Чешская эмиграция на Украине во второй половине XIX – начале XX века... С. 10.
- 53.Серапионова Е. П. Чехи в России (вторая половина XIX – начало XX в.). *Славянский альманах*. 2009. М., 2010. С. 200.
- 54.Мельник П. Десант із 18-го століття, або Перші колоністи Подолії. *Панорама*. 2000, 8 листопада.
- 55.Вільчинська З. В. Наша історія: Адміністративно-територіальний устрій, суспільно-політична історія Козятинщини в контексті історії України з найдавніших часів до сьогодення. Вінниця: Вінницька картографічна фабрика, 2013. С. 255-256.
- 56.Малаков Д. В. Минувшина Немирова. Київ: Оранта, 2008. С. 68.
- 57.Там само. С. 90-91.
- 58.Кузів М. В. Чеські музиканти в музичній культурі Поділля на початку XX ст. *Молодий вчений*. 2015. Серпень. № 8 (23). Ч. I. С. 166-169.
- 59.Андрійчук А. Циля Вайнштейн, Божена Немцова, Натан Альтман – золоті імена історії Вінницького реального училища. *Вінницькі відомості*. 2000. № 45, 23 листопада.
- 60.Фабрично-Заводские Предприятия Российской Империи / ред. Ф. А. Шобер. Пг., 1914. № 7074 (Д).
- 61.Єсюнін С. М. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. С. 116.
- 62.Собанський А. Замітки з історії Бершаді. *Бершадський край*. 2018. № 4. 26 січня. С. 4.
- 63.Малацай І. Внесок чехів у розвиток економіки Києва (кінець XIX – початок XX ст.). *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2017. Вип. 52. С. 46, 47, 49.

64. Серапионова Е. П. Чехи в России (вторая половина XIX – начало XX в.)... С. 199.
65. Віднянський С. В. Чехи в Україні... С. 536.
66. Серапионова Е. П. Чехи в России (вторая половина XIX – начало XX в.)... С. 199.
67. Андрейко В., Вовканич І. Основні етапи розвитку чеської національної меншини в Україні. *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. Наук. збірник.* Ужгород, 2013. С. 232.
68. Віднянський С. В. Чехи в Україні... С. 536.
69. Житник В. К. «Наш Київ ... – привітайте сто разів». *Відродження.* 1994. № 10-11. С. 63.
70. Лях-Породько О. О. Особливості становлення сокільського руху на території українських земель, які перебували у складі Російської імперії на початку XX ст. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту.* 2009. № 1. С. 89, 91, 94.
71. Клеванский А. Х. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России. 1914-1921 гг. М.: Наука, 1965. С. 110.
72. Віднянський С. В. Чехи в Україні... С. 536.
73. Войчун Ю. Чеська громада Волині напередодні та в роки Української революції 1917-1921 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль, 2017. Вип. 2. Ч. 2. С. 104.
74. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. К.: Наукова думка, 1996. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. С. 566.
75. Ведерников М. В. Становление политических организаций русских чехов во время Первой мировой войны (июль 1914-февраль 1915 гг.). *Славянский альманах* 2016. Вып. 3-4. С. 147.
76. Рихлік Я. Т. І. Масарик, Росія та українське питання (1917-1923 рр.). Т. Г. Масарик і нова Європа. *Матеріали Першої українсько-чеської науково-теоретичної конференції «Масариківські читання»* (м. Київ, 7-8 травня 1998). / відп. ред. С. В. Віднянський. Київ, 1998. С. 37.
77. Мельниченко І. Томаш Масарик – «батько» новітньої чеської державності. *День.* 2002. № 49. 16 березня.
78. Д-р Кирило Трильовський Д-р Тома Г. Масарик. Президент – «Визвольник» Чехословаччини (5). *Свобода. Український щоденник.* 1936. № 34. 11 лютого. С. 2.
79. Віднянський С. Україна в житті Т. Г. Масарика. *Хроніка* 2000. 1999. Вип. 29-30. С. 52.
80. Кузьмин Р. Чесько-словацький корпус в подіях української національної революції (1917-1918 рр.). *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія історична.* К., 2012. Вип. 113. С. 31; ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 3. Спр. 18. Арк. 1-1 зв.
81. Рихлік Я. Т. І. Масарик, Росія та українське питання (1917-1923 рр.)... С. 37.
82. Д-р Кирило Трильовський Д-р Тома Г. Масарик. Президент – «Визвольник» Чехословаччини (5)... С. 2.

83. Вацулик Я. Отношение Масарика к Украине и украинским чехам. *Перший чехословацький президент Т. Г. Масарик і Україна. Матеріали III чесько-української науково-практичної конференції «Шляхи розвитку культури чехів України»*. м. Київ, 17 березня 2012 р. НАУ / редколегія: А. Д. Мухіна, І. І. Тюрменко, О. А. Радзивілл. Київ: НАУ, 2012. С. 22.
84. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. І частина. / упор. інж. Сава Зеркаль. Нью Йорк, 1958. С. 57-58.
85. Рихлік Я. Т. Г. Масарик, Росія та українське питання (1917-1923 pp.)... С. 37.
86. Віднянський С. В. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918-1989 pp.) *Український історичний журнал*. 1997. № 1. С. 46.
87. Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války. Praha: Odeon, 1991. S. 75.
88. Ibidem... S. 75.
89. Бетлій О. В. Чехословацький рух у Києві 1918 р.: особливості, тенденції, розвиток. *Наукові записки НаУКМА*. 2006. Т. 52. Історичні науки. С. 48.; Masaryk T. G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., 2005. S. 147.
90. Бетлій О. В. Чехословацький рух у Києві 1918 р.: особливості, тенденції, розвиток... С. 48.
91. Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války... S. 75.
92. Шульга С. А. Чеські легіони у Першій світовій війні. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2008. № 11. С. 51.
93. Енциклопедія українознавства... С. 3740.
94. Спогади Олександра Кошиця. Вінніпег, 1947. Ч. 1. С. 262-263.
95. Топінка Є. і кола. Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків... С. 10.; Стецишин О. Ландскнехти Галицької армії. Львів: Часопис, 2012. С. 338, 354-355, 366, 414; Вовканич І., Андрейко В. Основні етапи розвитку чеської національної меншини в Україні... С. 234-235.
96. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага: Knihtisk, 1942. Ч. 1. С. 54-55.
97. Harbul'ová L. T. G. Masaryk – ukrajinská otázka – ukrajinski politickí představitelia (1917-1920). *T. G. Masaryk a Slované*. Praha: Historický ústav AV ČR, v. v. i. a Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2013. S. 107.
98. Кравчук О. Т. Г. Масарик і українські емігранти в Першій Чехословацькій республіці. *Чесько-українські паралелі: матеріали регіональної наукової конференції*, м. Львів, 28 жовтня 2017 р. Львів, 2017. С. 42.
99. Енциклопедія українознавства... С. 3741.
100. Шмигель М. Беженцы из Восточной Европы в Чехословакии после Первой мировой войны. *Первая мировая война в исторических судьбах Европы: сб. материалов международной научной конференции*, г. Вилейка, 18 октября 2014 г. Минск: Изд. центр БГУ, 2014. С. 65.

101. Худанич В. Берегівська українська гімназія. *Берегівська українська гімназія: Матеріали науково-практичної конференції*. Ужгород: МПП «Гражда», 1997. С. 24.
102. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии. *Советское славяноведение*. 1991. № 6. С. 29.
103. Кравчук О. Т. І. Масарик і українські емігранти в Першій Чехословацькій республіці... С. 42.
104. Шмигель М. Беженцы из Восточной Европы в Чехословакии после Первой мировой войны.... С. 60.
105. Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Rusové a Ukrajinci. Vratislav Doubek (ed.). Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016. 2. svazek. S. 15.
106. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии.... С. 29.
107. Masaryk T. G. Cesta demokracie II. Projevy – články – rozhovory. 1921-1923. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2007. S. 71.
108. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской акции». *Славяноведение*. 1993. № 4. С. 32.
109. Кравчук О. Т. І. Масарик і українські емігранти в Першій Чехословацькій республіці... С. 43.
110. Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha, 1924. S. 104, 106.
111. Саноцька Х. І. Творчі взаємозв'язки В. Касіяна з чеською культурою. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1987. Вип. 35. С. 34-35.
112. Бойчук М. П., Лякіна Р. М. Українські лікарі за кордоном (Польща 1920-1924, Чехословаччина 1922-1940 pp.). Київ: Медінформ, 2009. С. 47.
113. Єржабкова Б. Т. І. Масарик та початок діяльності Українського Вільного Університету у Празі. *Визвольний шлях*. 2002. Книга 5 (650), травень. С. 80.
114. Лівницький М. А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен; Філадельфія: В-во Українське Інформаційне Бюро, 1984. С. 45.
115. Рихлік Я. Т. І. Масарик, Росія та українське питання (1917-1923).... С. 41; Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р., I частина / упор. інж. Сава Зеркаль.... С. 61-62; ЦДАВОВУ. Ф. 3859. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 3, 9.
116. Томаш Масарик і українці. Архівні документи / уклад та необхідні пояснення й переклади зробив Є. Топінка. Львів: Видавництво «Центр Європи», 2010. С. 108-109.
117. Бетлій О. В. Доба Українського Громадського Комітету в ЧСР (з історії українсько-чехословацьких стосунків). *Наукові записки НаУКМА. Спеціальний випуск*. 2000. Т. 18. Ч. I. С. 122.
118. Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci 1924. S. 20, 22, 23.
119. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага: Knihtisk, 1942. Ч. 1. С. 75.
120. Томаш Масарик і українці. Архівні документи... С. 344.
121. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами... С. 73-74.

122. Шмигель М. Беженцы из Восточной Европы в Чехословакии после Первой мировой войны... С. 63.
123. Кабанов В. І. Торгово-економічна співпраця СРСР і Чехословаччини під час спорудження Дніпрогесу. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2014. № 2 (10). С. 147-153.
124. Памяти Т. Г. Масарика. Прага, 1937. С. 9.
125. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской акции».... С. 32.
126. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р., І частина / упор. інж. Сава Зеркаль.... С. 70.
127. Československá romos české a ukrajinské emigraci 1924. S. 31.
128. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами... С. 135.
129. Кравчук О. М. Погляди та діяльність Т. Г. Масарика в працях українських емігрантів 20-30 рр. ХХ ст. *Дриновський збірник*. Софія; Харків: Вид-во БАН імені проф. Марина Дринова, 2017. Т. 10. С. 446.
130. Дояр. А. В. Маловідомий наратив української політичної еміграції в Чехословаччині: оцінка революційного досвіду та концептуалізація визвольної боротьби. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. Т. 20, № 5(145). С. 64.
131. Спогади про Модеста Левицького. В. Левицький – Син про батька, Д. Дорошенко – Лікар – гуманіст. Вінніпег, 1967. С. 23.
132. Кравчук О. Т. Г. Масарик і українські емігранти в Першій Чехословацькій республіці.... С. 45.
133. ЦДАВО України. Ф. 4432. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2.
134. Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 рр. Київ: Темпора, 2003. С. 471.
135. Павленко М. Українська Галицька Армія в умовах інтернування на теренах Чехословаччини 1920-1923 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. С. 75.
136. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами... С. 75.
137. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: автореф. дис. ... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді. Київ: Інститут історії України Національної Академії наук України, 1997. С. 100.
138. Українська Господарська Академія. Прага; Подебради, 1931. С. 29.
139. Заремба С. З історії Українського музею в Празі. *Київська старовина*. 1997. № 1-2. С. 133; Денисенко Г. Збереження пам'яток воєнної історії України і за кордоном в 20-ті роки ХХ ст. *Краєзнавство*. 2008. № 1-4. С. 161.
140. Денисенко Г. Збереження пам'яток воєнної історії України і за кордоном в 20-ті роки ХХ ст.... С. 163.
141. Палієнко М. Пам'яткоохоронна діяльність М. Обідного в Україні, Польщі та Чехословаччині. *Пам'ятки України. Історія та культура*. 2005. № 2. С. 108.
142. Заремба С. З історії Українського музею в Празі... С. 134-135.
143. Федорова Л. Д. Музей визвольної боротьби України. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2010. Т. 7. С. 105-106.

144. Боряк Т. Г. Празький архів. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 8. С. 487-488.
145. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р., I частина / упор. інж. Сава Зеркаль.... С. 117-118.
146. Шмигель М. Беженцы из Восточной Европы в Чехословакии после Первой мировой войны ... С. 71.
147. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині... С. 52.
148. Masaryk T. G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918... S. 343-344.
149. Masaryk T. G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924-1928... S. 130-131.
150. Кравчук О. М. Погляди та діяльність Т. Г. Масарика в працях українських емігрантів 20-30 рр. XX ст... С. 446.
151. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами... С. 133.
152. Документи Томаша Масарика та чеські адресати Михайла Грушевського (з документів, переданих Президентом Чеської Республіки В. Гавелом під час візиту в Київ для публікації на Україні). *Хроніка 2000*. 1999. Вип. 29-30. «Україна-Чехія». Ч. II. С. 18.
153. Томаш Масарик і українці. Архівні документи... С. 291.
154. Тюрменко І. Т. Г. Масарик і українська еміграція Чехословаччини у міжвоєнний період. *Вплив Першої Чехословацької Республіки на розвиток демократії в Центральній і Східній Європі: матеріали Чесько-української наук.-практ. конф.* Київ: НАУ, 2014. С. 46.
155. Загороднюк Т. Запровадження паспортів для біженців у Чехословацькій Республіці (20-30-і рр. XX ст.). *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Історія*. Київ, 2015. № 4 (127), С. 15; Боряк Т. Організаційно-фінансові засади функціонування еміграційних інституцій у Чехо-Словацькій республіці в 1920-1930-х рр. *Архіви України*, 2004. № 4-6. С. 178.
156. Кравчук О. Т. Г. Масарик і українські емігранти в Першій Чехословацькій республіці... С. 45.
157. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами... С. 134.
158. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской акции».... С. 36; Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939) / Z. Sládek, L. Běloševská a kolektiv autorů. Praha: Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, 1998. S. 9.
159. Тюрменко І. Т. Г. Масарик і українська еміграція Чехословаччини у міжвоєнний період.... С. 46.
160. Бочковський О. І. Т. Г. Масарик й українська справа. *Український тиждень*. 1935. Ч. 52 (158), 23 грудня. С. 3.
161. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: автореф. дис. ... д-ра іст. наук... С. 100.
162. Тюрменко І. Т. Г. Масарик і українська еміграція Чехословаччини у міжвоєнний період.... С. 47.
163. Кравчук О. Т. Г. Масарик і українські емігранти в Першій Чехословацькій республіці... С. 46.

164. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р., I частина / упор. інж. Сава Зеркаль.... С. 122.
165. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: автореф. дис. ... д-ра іст. наук... С. 92.
166. Гут К. Пражский кремль. Прага: Орбис, 1945. С. 6.
167. Романюк Т. Наукова діяльність Івана Борковського в Чехословаччині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. Вип. 12. С. 448-453.
168. Баран В. Д., Михайлина Л. П., Пивоваров С. В. Внесок Івана Борковського у вивчення старожитностей слов'ян. *Археологія*. 2011. № 1. С. 120-122.
169. Мушинка М. І. Коломацький В. В. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2014. Т. 14. С. 82; Pop I. Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury. Praha: Libri, 2008. S. 132-135.
170. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага: Knihtisk, 1942. Ч. 1. С. 264-266.
171. Чехословаки на Україні. *Український вістник*. Прага; Подебради, 1925. Травень. С. 25.
172. Віднянський С. В. Чехи в Україні... С. 536.
173. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. Київ: Наукова думка, 2004. С. 174.
174. Енциклопедія українознавства... С. 3737.
175. Воловик О. В., Рішан Н. А. Чехи на Вінниччині. *Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Науковий збірник: Серія «Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині*. 1998. Т. 18. Житомир. С. 160.
176. Коваленко С. М. Діяльність чеських громадських об'єднань на Поділлі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки: зб. наук. пр.* Київ, 2011. Вип. 8. С. 38.
177. Копійченко Л. А. Репресії серед чеського населення Житомирщини. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Житомирська область: У семи книгах*. Житомир, 2008. Кн. 2. С. 8.
178. Воловик О. В., Рішан Н. А. Чехи на Вінниччині... С. 160.
179. Копійченко Л. А. Репресії серед чеського населення Житомирщини.... С. 17.
180. Рева У. Потойбічне: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій. Київ, 2019. С. 191; Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Мюнхен, 1955. Т. 10. С. 3971.
181. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. Київ: Мегатайп, 2001. С. 51.
182. Мельничук Б., Унят В. Чехи на Тернопільщині. *Тернопільський Енциклопедичний Словник*. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2008. Т. 3. П-Я. С. 596-597.
183. Барна В., Ткачов С. Прохаска А. *Тернопільський Енциклопедичний Словник*. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2008. Т. 3. П-Я. С. 151.
184. Енциклопедія українознавства... С. 3737.

185. Вацулик Я. Чехи на Закарпатській Україні (1919-1939 гг.). *Україна-Чехія: історія та сьогодення*. Одеса: Вид-во «ВМВ», 2013. С. 135.
186. Магочій П. Р., Поп І. Чехи. *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. С. 802.
187. *Енциклопедія українознавства...* С. 3737.
188. Капаяк О. В. Чеський та словацький Легіон у складі Війська Польського. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. пр. Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2012. Вип. 23. С. 402-407.
189. Зінько Ю. А., Калитко С. А., Кравчук О. М., Поп І. І. Нариси історії Чехії: навч. посіб. Вінниця, 2017. С. 211.
190. Віднянський С. В. Чехи в Україні... С. 537.
191. Ковба Ж. Н. Чешская эмиграция на Украине во второй половине XIX – начале XX века: автореф. дис. ... к. и. н. А., 1974. С. 17.
192. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2004. Т. 2. С. 177.
193. 3-над Божої ріки. Літературний біобібліографічний словник Вінниччини / упор. і заг. ред. А. М. Подолинного. Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. С. 128.
194. Житник В. К. «Наш Київ ... – привітайте сто разів»... С. 65.
195. Городських О., Денисова А., Волошина Т. Історико-пошуковий проект «Творці архітектури Вінниці». *Архітектурна Вінниця: час, простір, особистості*. Альманах «Подільські джерела». Вінниця, 2012. № 4. С. 122.
196. Топінка Євген. Слово про батька. *Дзвін*. 2012. № 5/6. С. 35.
197. Топінко В. Раби «найвільнішої» держави. *Дзвін*. 2012. № 5/6. С. 34-53.
198. Трембіцький В. Чехо-Словаччина і Україна в минулому та у сучасності. *Додаток до «Вістей Комбатанта»*, ч. 1, 1997 року. Торонто: Видавництво «Вісті комбатанта», 1997. С. 15.
199. Цуп О. Договірні-правова база сучасних українсько-чеських відносин. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2007. Вип. 18. С. 249.

Olexandr Kravchuk, Sergij Kalytko, Kostyantyn Zavalnyuk

**FROM THE HISTORY OF CZECH-UKRAINIAN RELATIONS
IN THE XIX – FIRST HALF OF THE XXth CENTURY**

The authors article characterized the main aspects of the history of Czech-Ukrainian relations in the XIX – first half of the XXth century. They noted that at the end of the new and at the beginning of the modern times the Czech-Ukrainian relations were marked by activity in various spheres of social life. Considerable attention is paid to the assistance of the Czechoslovak authorities and personally President T. G. Masaryk for Ukrainian emigration in the interwar period. The contribution of famous Czech Ukrainians and Ukrainian Czechs to the development of education, science and culture is outlined.

Key words: Ukraine, Czech Republic, politics, culture, economy.

Отримано: 18.06.2020